

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО САМОПОЧУТТЯ ГРОМАДЯН НА СТАВЛЕННЯ ДО АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СЬОГОДЕННЯ

THE IMPACT OF CITIZENS' SOCIAL WELL-BEING ON ATTITUDES TOWARDS TODAY CURRENT PROBLEMS

У статті розкривається значення соціального самопочуття громадян, яке завжди було одним із важливих показників соціальних настроїв населення. Інтегральний індекс соціального самопочуття введений також і до загальнонаціонального моніторингового дослідження, методологія якого розроблена в Інституті соціології НАН України Н. В. Паніною. Ще в 1992 році вперше здійснено апробацію низки соціологічних індикаторів, які віддзеркалювали істотні соціальні зміни на шляху суспільства до ринкової економіки, правової держави й ефективної демократії. Шкала індексу соціального самопочуття охоплювала 44 пункти, що стосувалися різноманітних соціальних благ в 11 сферах життя людини; більш стислий варіант шкали (IISC-20), починаючи з 2006 року, щорічно включається до всеукраїнського моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України. Крім цього, соціологи проводять актуальні дослідження стану й динаміки соціального самопочуття населення, які становлять незаперечне підґрунтя для соціального прогнозування, як соціально-політичної ситуації в країні, так і потенційних змін у свідомості громадян, їхньому ставленні до подій сьогодення та їхнього життя загалом.

У статті ставиться питання про можливість зіставлення соціологічної інформації, зібраної різними соціологічними інституціями, для прогнозування розвитку ситуацій, ставлення до перебігу подій. Зокрема, значення цих показників суттєво актуалізувалися після початку повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 року. Науковий інтерес до можливостей використання зібраної соціологічної інформації для вирішення проблем припинення війни, умов перемир'я та подальшого післявоєнного відновлення України може стати значимим чинником вирішення нагальних потреб в управлінні, економіці, суспільних відносинах тощо.

Ключові слова: соціальне прогнозування, самопочуття громадян, соціально-психологічні настрої.

The article reveals the importance of the social well-being of citizens, which has always been one of the important indicators of the social mood of the population. The integral index of social well-being was also introduced into the nationwide monitoring study, the methodology of which was developed at the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine by N. V. Panina. Back in 1992, a number of sociological indicators were first tested, which reflected significant social changes on the path of society to a free economy, a legal state and effective democracy. The scale of the social well-being index covered 44 items related to various social benefits in 11 areas of human life; a more concise version of the scale (IISC-20), starting from 2006, is annually included in the all-Ukrainian monitoring "Ukrainian Society" of the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. In addition, sociologists conduct current studies of the state and dynamics of the social well-being of the population, which constitute an indisputable basis for social forecasting, both of the socio-political situation in the country and of potential changes in the consciousness of citizens, their attitude to current events and their lives in general.

The article raises the question of the possibilities of comparing sociological information collected by various sociological institutions to predict the development of situations, attitudes to the course of events. In particular, the values of these indicators were significantly updated after the start of the full-scale Russian-Ukrainian war on February 24, 2022. Scientific interest in the possibilities of using the collected sociological information to solve the problems of ending the war, the conditions of the truce and the further post-war restoration of Ukraine can become a significant basis for solving urgent needs in management, economics, public relations, etc.

Key words: social forecasting, well-being of citizens, socio-psychological moods.

УДК 316.28
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.7>

Левцун О. Г.

к.соціол.н.,
доцент кафедри зв'язків
з громадськістю
Національний університет «Києво-
Могилянська академія»

Постановка проблеми. Соціологічне прогнозування, зокрема, у сфері соціально-політичної ситуації, імовірності посилення напруження в суспільстві, вивчення процесу аномії соціальних інститутів, інших феноменів суспільного життя здійснюється шляхом зіставлення показників соціологічних досліджень, які демонструють високий рівень валідності протягом десятиліть. Так відбувалося й із вимірюванням Інтегрального індексу соціального самопочуття (далі – ІІСС), який у повній версії включений до соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України, починаючи з 2006 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вимірювання соціального самопочуття громадян – це насамперед проблема застосу-

вання ефективних індикаторів, серед яких чільне місце належить ІІСС. Як підкреслює С. Дембіцький, «ІІСС дає змогу оцінювати соціальне благополуччя серед населення України загалом на агрегованому рівні без звернення до значень індексу на рівні індивідуальних спостережень» [2, с. 111]. Такими індикаторами можуть бути: а) показники довіри до інститутів влади; б) показники довіри до засобів і конкретних суб'єктів масової комунікації, що формують «образи» соціальних інститутів і різних гілок влади, відповідно, формуючи рівень довіри до них; в) рівень задоволеності життям.

Сфери соціальної життєдіяльності, які знаходяться у фокусі ІІСС стосуються соціальних відносин, соціальної безпеки, національних відносин, соціально-політичної сфери, професійно-трудових

відносин, інформаційно-культурної та рекреаційно-культурної сфер, а також матеріально-побутової сфери (1 і 2 рівнів), особистісної та сфери міжособистісних відносин [2, с. 115]. Крім оцінювання актуальності різних сфер життя, що фактично фіксує ІСС, сьогодні – під час російсько-української війни, соціологам важливо спиратися у висновках також на рівень довіри до інститутів влади, показники довіри до ЗМІ та їхніх конкретних суб'єктів, що активно формують як самі «образи» соціальних інститутів і відповідних гілок влади; довіру до суб'єктів громадянського суспільства (зокрема волонтерських організацій), зважаючи на зростання рівня довіри до них; також рівень задоволеності життям загалом, що, зокрема, і фіксує ІСС.

Актуальні дослідження соціального самопочуття, соціально-психологічних настроїв населення й соціального напруження проводять й інші соціологічні центри й інституції. Учені створюють колаборації для вивчення цих питань. Зокрема, до виконання науково-дослідницької роботи за конкурсною тематикою НАН України «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації» залучені такі відомі науковці-соціологи та соціальні-психологи, як Є.Головаха, С.Дембіцький, О.Злобіна, Л.Найдьонова, В.Степаненко [8]; постійний зондаж проблеми соціально-політичних настроїв і соціального самопочуття населення проводить у дослідженнях Центр Разумкова, інші соціологічні інституції та дослідницькі групи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з методологічними міркуваннями С.Дембіцького, «відкидаючи важливість внутрішньої узгодженості індексу, все одно необхідно оцінити актуальність різних сфер соціальної життєдіяльності. ... У технічному плані оцінювання включає обчислення кореляції між індексом ІСС-44 та індексами тих індикаторів, що змістовно описують різноманітні сфери соціальної життєдіяльності, а також розгляд розподілів варіантів відповіді «не цікавить», що варіює від 0 (для кожного з чотирьох індикаторів вказано достатність/недостатність благ) до 4 (всі індикатори відповідної підгрупи не цікавлять респондента)» [2, с. 114].

*Діапазон шкали соціального самопочуття ІСС-20 – від 20 до 60 балів; 40 балів – середнє значення (умовний нуль), нижче за який перебувають показники негативного рівня задоволення потреб.

Джерело: Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. Київ: Інститут соціології НАНУ, 2020. Вип. 7 (21). С. 494 [11].

Вище наведено (у таблиці 1) результати використання скороченої версії методики ІСС-20, що доступні в матеріалах соціологічного моніторингу

«Українське суспільство», який поводить щорічно Інститут соціології НАНУ, за 2020 рік. Зі спостережень соціологів відомо, що коливання насиченості індексу соціального самопочуття (виходячи з максимуму 60 балів) є найбільшими в періоди турбулентності суспільства, зокрема в роки президентських електоральних кампаній (2004 рік, 2010 рік тощо), а також протягом 2014–2018 років, що можна пов'язати з напруженістю у зв'язку із зовнішніми загрозами й нестабільністю соціально-економічного стану країни [2]. Відтак можна зробити висновок, що виміри соціального самопочуття стають актуальнішими в періоди криз, найбільшою з яких є, безперечно, війна.

Цінність такого соціального важеля, як довіра, є незаперечним показником, що може стати підґрунтям, наприклад, для організації публічного дискурсу (на чому наголошував Ф.Фукуяма), де досягнення консенсусу посідало б головне місце і ставало б справжньою метою й фокусом цілепокладання учасників «дискурсивного конфлікту» [13]. Або отримати підтвердження в процесі потенційного досягнення такої перспективи. Запорукою цього може бути в сучасному суспільстві високий рівень збалансованості думок, тобто можливості представлення різних думок як у ЗМІ, так і в публічній сфері.

Виходячи з того, що картина світу сучасної людини формується переважно ЗМІ й соціальними мережами, можна констатувати, що «дискурс мас-медіа в його політично орієнтованому секторі нині є не тільки багат шаровим, а й достатньо строкатим, він скоріше не «вибудовує», а руйнує певні сподівання реципієнтів мас-медіа. Це спонукає до дещо парадоксального висновку: якщо все більше людей не можуть довіряти власному уряду, політичній владі або взяти «на віру» якусь позитивну світоглядну доктрину, то в такому суспільстві, групах і спільнотах народжується віра «від протилежного», де кожен має свою так звану «негативну віру» [9, с. 179]. У тісній кореляції з подібними настроями знаходиться й відчуття рівня безпеки. Як зазначають В.Бакіров та І.Рущенко, «рівень соціальної безпеки перебуває у зворотній кореляційній залежності з вірогідністю настання негативних сценаріїв майбутнього, які можуть коливатися у широкому діапазоні від нештатних ситуацій, форс-мажору до соціальної катастрофи й припинення існування системи як такої. Отже, пониження рівня безпеки робить більш високою вірогідність настання негативних сценаріїв у близькому або віддаленому майбутньому» [1, с. 291].

Можливість прогнозування рівня таких впливів на свідомість і самопочуття населення щодо відчуття ймовірності настання негативних сценаріїв у майбутньому вже само по собі може стати

Таблиця 1

Інтегральний індекс соціального самопочуття

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
ІСС-20*	35,1	33,7	34,8	34,8	37,3	38,3	39,4	38,6	37,4	39,5	38,9	39,2	40,0

суттєвою точкою відліку в прийнятті рішень як на період установлення перемир'я, так і в подальшому – у процесі відновлення України після закінчення війни.

Водночас «разом із лояльністю до суспільного ладу передумовою існування, стійкості та сталості соцієтальної спільноти вважається солідарність із нею різних типів колективів у її складі» [7, с. 58]. Серед результатів здійснюваних Інститутом соціології НАНУ щорічних моніторингових опитувань з часу початку російсько-української війни звертають на себе увагу відповіді, що стосуються прагнень держави в цей непростий період (таблиця 2).

Таблиця 2

Відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, до чого з перерахованого має зараз прагнути наша держава насамперед?»

	2023 рік
До покращення життя якомога більшої кількості громадян, навіть якщо чиєсь життя погіршиться	16,1 %
До забезпечення особистої свободи громадян	17,9 %
До створення умов, за яких громадяни займають ті позиції, які відповідають їхнім здібностям	59,4 %
Важко відповісти/Немає відповіді	6,6 %

Джерело: Українське суспільство в умовах війни 2023 / Інститут соціології НАНУ. Київ, 2024. С. 330 [10].

Певною опозицією стосовно відомого вислову Ф. Фукуями щодо «кінця ідеології» [14], яке стосувалося загроз, пов'язаних із монополізацією глобального світу, постають результати соціологічних досліджень третього року російсько-української війни, які демонструють досить високий рівень оптимістичних настроїв, зокрема, щодо важливості забезпечення особистої свободи громадян і створення державою умов, що відповідають їхнім здібностям (таблиця 2). Крім цього, у відповідях на запитання моніторингу «Як Ви оцінюєте ефективність української держави на сучасному етапі?» більшість (78,9 %) респондентів вважають, відповідно, що центральні органи влади частково справляються (58,9 %) або справляються майже зі всіма своїми обов'язками (20 %). Порівняно з 2022 роком (87,5 %) ця цифра зменшилася на 8,6 %, проте порівняно з 2021 роком (45,7 %) – суттєво збільшилася (майже вдвічі), що свідчить про досить високий рівень консолідації громадян навколо влади. Отже, рівень соціального благополуччя, що відслідковується за вищезгаданою методикою ІСС-20, очевидно, актуалізується відповідно до умов існування держави й кожного члена суспільства. Згідно з думкою С. Дембіцького, «передусім кожен аспект соціального благополуччя, що входить до змісту ІСС-20, можна оцінити з точки зору його актуальності для респондентів» [2, с. 111].

На початку четвертого року російсько-української війни, коли однією з найбільш актуальних тем політичного й медіадискурсу стала тема потенцій-

них перемовин і припинення вогню, набули особливої важливості орієнтації населення щодо умов припинення війни (таблиця 3).

Таблиця 3

Відповіді на запитання «Що буде достатньо для перемоги України у війні, окрім повного припинення атак Росії?»

	2023 рік
Утримання всіх зараз контрольованих Україною територій	1,6 %
Повернення всіх територій, крім Донбасу	1,5 %
Повернення всіх територій, крім Криму	3,7 %
Повернення всіх або більшості територій, захоплених після 24 лютого 2022 року	4,1 %
Повернення всіх територій у кордонах 1991 року	83,5 %
Важко відповісти/Немає відповіді	5,5 %

Джерело: Українське суспільство в умовах війни 2023 / Інститут соціології НАНУ. Київ, 2024. С. 337 [10].

Важливо зіставити ці дані з результатами опитування, що проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 28 лютого по 6 березня 2025 року, під час якого респондентам «ставилося запитання, чи варто Україні заради припинення Росією війни погоджуватися на виконання певних умов, висунутих В. Путіним. Лише 8 % опитаних (6 % у Західному та Центральному регіонах, 10 % у Східному та 14 % у Південному регіонах) погодилися б на те, щоб українські війська були повністю виведені з Донецької, Луганської, Херсонської й Запорізької областей (з усієї території цих областей у межах їхніх адміністративних кордонів). Не погоджуються на виконання цієї умови 78 % респондентів» [4]. Ці результати також підтверджують орієнтації українців на спротив агресору. Пояснення цим настроєм знаходимо у В. Рєзніка, який уважає, що «важливість та актуальність соціологічних досліджень соціальних наслідків російсько-української війни полягають у тому факті, що її невід'ємною складовою є безкомпромісне інформаційно-психологічне й культурно-сміслові протистояння. Метою агресора в ньому є делегітимація самого існування української соцієтальної спільноти та її права на самовизначення» [7, с. 85].

Цю думку можна також проілюструвати даними Центру Разумкова про те, що тільки «5 % опитаних (2 % у Західному, 3 % у Центральному, 6 % у Східному та 15 % у Південному регіонах) погодилися б на те, щоб у міжнародних договорах був зафіксований статус Донецької, Луганської, Херсонської і Запорізької областей, Криму та Севастополя як регіонів Росії. Не погоджуються на виконання цієї умови 82 % опитаних. 7 % опитаних (2 % у Західному, 8 % у Центральному, 11 % у Східному та Південному регіонах) погодилися б на те, щоб усі західні санкції проти Росії були скасовані. Не погоджуються на це 78 % респондентів. Дещо більша (22 %) частка респондентів (8 % у Західному, 26 % у Центральному, 24,5 % у Східному та 33,5 %

у Південному регіонах) готова заради припинення війни погодитися на те, щоб нейтральний, позаблоковий, без'ядерний статус України був зафіксований у Конституції України. Проте більшість (56 %) виступають проти цього» [4].

Відсутність готовності йти на територіальні поступки залишається практично незмінною порівняно з червнем 2024 року [Ibid].

У доповіді у травні 2022 року С.Дембіцький зазначав, що «з плином часу люди стають більш виваженими в оцінках того, скільки часу знадобиться Україні для перемоги. Якщо на початку активних бойових дій абсолютна більшість вірила, що війна закінчиться на нашу користь за кілька тижнів, то ближче до квітня значна кількість населення змінила свій прогноз у бік збільшення терміну – до кількох місяців або навіть до року. При цьому не вірять у перемогу лише близько 1 % опитаних. Цікаво, як з роками змінювалися тенденції щодо відповіді на питання «Чи готові Ви відстоювати територіальну цілісність України зі зброєю в руках?»... Характерно, що в березні 2022 р. абсолютна більшість (59 %) населення однозначно готова захищати країну зі зброєю в руках, ще 21 % – скоріше за все готові, що в сукупності становить 80% респондентів, готових стати на захист цілісності України (для порівняння: у 2020 р. таких було 59 %)» [3].

Дослідження Factum Group Ukraine під назвою «Індекс самопочуття українців», яке проведено у вересні 2024 року зафіксувало також самооцінку психологічного стану населення із самого початку повномасштабної російсько-української війни. Результатами дослідження зафіксовано, що «оцінюючи власний психологічний стан на 24 лютого 2022 р. (на перший день повномасштабної війни) за шкалою від 0 до 10, де 0 означає «максимальний рівень спокою, упевненості», а 10 відповідає

максимальному рівню паніки, страху, невпевненості, респонденти його оцінили в середньому 7,5 балами (59 % оцінили балами від 8 до 10, що відповідають високому рівню паніки, страху, невпевненості)» [12].

Привертає увагу той факт, що до початку повномасштабної російсько-української війни населення було налаштоване більш критично й настрої невпевненості переважали більше, ніж це було вже після початку війни у 2023 році. Дослідження Центру Разумкова свідчать про те, що навіть такий показник, як вектор загального розвитку подій в Україні (результати відповідей на запитання «Якщо говорити загалом, як ви вважаєте, події в Україні розвиваються в правильному чи неправильному напрямі?» наведені в таблиці 4), мав амплітуду від максимально критичних оцінок у грудні 2021 року (65,5 %) до зменшення їх майже на 20 % у лютому-березні 2025 року, а пік позитивних оцінок припав на лютий-березень 2023 року (60,6 %) [5].

З висновків вищезгаданого дослідження звертає на себе увагу те, що «28 % українців вірять, що Україна здатна подолати існуючі проблеми та труднощі протягом найближчих кількох років, 47 % вважають, що Україна зможе подолати проблеми у більш віддаленій перспективі, і 10 % – що Україна не здатна подолати існуючі проблеми (решта – не визначилися). Найбільш оптимістично українці оцінювали перспективи подолання проблем і труднощів наприкінці 2022 – на початку 2023 року (наприклад, у лютому-березні 2023 року – відповідно 49 %, 36 % і 3 %). А оцінки перед початком повномасштабної війни (у грудні 2021 року – відповідно 18 %, 54 % і 18 %) були більш песимістичними» [5].

Спостереження соціологів і соціальних психологів дають змогу обґрунтовано стверджувати, що «на макросоціальному рівні концепти

Таблиця 4

Відповіді на запитання «Якщо говорити загалом, як ви вважаєте, події в Україні розвиваються в правильному чи неправильному напрямі?»

Період опитувань	У правильному напрямі	У неправильному напрямі	Важко відповісти
Грудень 2021	20,3	65,5	14,2
Вересень-жовтень 2022	51,0	27,8	21,3
Лютий-березень 2023	60,6	21,0	18,5
Липень 2023	52,1	26,8	21,1
Вересень 2023	48,7	30,5	20,8
Грудень 2023	45,3	33,2	21,5
Січень 2024	40,6	38,0	21,4
Березень 2024	37,7	38,7	23,5
Червень 2024	32,9	47,4	19,6
Серпень 2024	39,8	37,1	23,1
Вересень 2024	33,4	48,0	18,6
Лютий-березень 2025	31,7	46,0	22,4

Джерело: Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу. 28 лютого – 6 березня 2025 року. Прес-реліз. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-peremogu-liutyiberezen-2025r> [5].

групової згуртованості та соціального капіталу можуть трансформуватися в актуалізаціях національно-громадянської ідентичності та зміцненні загальнонаціональної єдності. Наприклад, ці соціально-психологічні чинники є сприятливими для стійкості українського суспільства за обставин військової агресії проти країни» [8, с. 34].

Можна передбачити, що частково певна стійкість щодо кризових ситуацій напрацьована ще під час пандемічної кризи, з початком повномасштабної війни можливості концентрації та можливості інтеріоризації стресогенних обставин лише посилювалися. У комплексі це й становило ті елементи стесостійкості, які допомагали людям під час російсько-української війни. Тому не дивно, що в дослідженні, проведеному Центром Разумкова у 2024 році, «оцінюючи власний психологічний стан на час проведення опитування (тобто у вересні 2024 р.), респонденти його оцінили краще (в середньому 5,9 балами), ніж стан на початку війни. При цьому частка тих, хто оцінив його балами від 8 до 10, зменшилася порівняно з оцінкою стану на день початку війни з 59 % до 27 %, що свідчить про істотне покращення психологічного стану порівняно з початком війни» [6].

Висновки з проведеного дослідження. Практичний досвід провідних українських соціологів з вивчення й вимірювання соціального самопочуття населення, соціально-психологічного стану населення й соціально-політичних настроїв сформував надійне науково-методологічне підґрунтя, що дає змогу прогнозувати перспективи консолідації населення України, його стресостійкість і соціальний потенціал відновлення країни після завершення війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакіров В., Рущенко І. Російсько-українська війна і зміна парадигми національної безпеки. *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023* : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. С. 289–322.
2. Дембіцький С. Інтегральний індекс соціального самопочуття: альтернативний підхід. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 109–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2017_4_10.
3. Дембіцький С. Оцінки соціально-психологічного стану населення України в умовах війни. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 травня 2022 року. URL: visnyk-nanu.org.ua.
4. Дослідження Центру Разумкова. Готовність громадян України до поступок заради припинення війни. Прес-реліз. URL: [https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gotovnist-](https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gotovnist-gromadian-ukrainy-do-postupok-zarady-prypynennia-viiny-liutyi-berezen-2025r)

[gromadian-ukrainy-do-postupok-zarady-prypynennia-viiny-liutyi-berezen-2025r](https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-socialnykh-institutiv-politikiv-posadovtsev-ta-gromadskykh-diyachiv-stavleniya-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu).

5. Дослідження Центру Разумкова. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу. Прес-реліз. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politikiv-posadovtsev-ta-gromadskykh-diiachiv-stavleniya-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>.

6. Дослідження Центру Разумкова. Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціально-економічної політики влади, соціальне самопочуття громадян (вересень 2024 р.). Прес-реліз. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r>

7. Резнік В. Війна й українська соціетальна спільнота: динаміка легітимації та солідаризації. *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023* : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. С. 45–86.

8. Стрес, спричинений війною, та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій / В. Степаненко, О. Злобіна, Є. Головаха й інші. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 22–39.

9. Суська О.О. Інформаційне поле персоніфікованого суб'єкта в медіапросторі сучасного суспільства : дис. ... докт. соціол. наук. Київ, 2020. 576 с.

10. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

11. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАНУ, 2020. Вип. 7 (21). 546 с.

12. Factum Group Ukraine. Індекс самопочуття українців. Березень 2023. URL: https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group_YOU%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA1_%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

13. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. Free Press, 1992.

14. Fukuyama F. The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order. Free Press, 1999.